

УДК 340.13:349.6(470)"1700/1917

О. В. Патлачук
кандидат юридичних наук,
викладач Краматорського економіко-гуманітарного інституту

ЮРИДИЧНА ТЕХНІКА ПРИРОДООХОРОННИХ НОРМ РОСІЙСЬКОГО ІМПЕРСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Актуальність теми дослідження пов'язана з трьома причинами. По перше, ефективність нормативно-правових актів безпосередньо залежить від рівня юридичної техніки, яка складається із системи техніки юридичних прийомів, засобів і методів. При цьому до теперішнього часу в Україні відсутня цілісна і єдина теорія підготовки правових актів, що негативно позначається на стані юридичної практики. У багатьох випадках погляди вчених відображають різні доктринальні підходи, трактування і розуміння юридичної техніки та часто мають полярний характер. По-друге, стан природного середовища в Україні характеризується посиленням антропогенного впливу на природу, збільшенням кількості злочинів у цій сфері, що веде до погіршення стану природних ресурсів, деградації земельних, водних ресурсів, зменшення популяції представників флори і фауни. Одночасно з цим у природі спостерігаються суттєві зміни клімату, які негативно впливають на стан природних ресурсів, перешкоджають ужиттю відновлювальних заходів, збереженню первісного стану багатьох об'єктів. У таких умовах суспільство має звернутись до пошуку оптимальних форм правового регулювання охорони, відновлення та збереження природних ресурсів, що має стати пріоритетним державним завданням. По-третє, інтерес до Російського імперського природоохоронного законодавства є не випадковим через те, що такий досвід дозволяє досліджувати процес розвитку питань, пов'язаних із структурою, технологією підготовкою нормативно-правових актів, які приймалися в різних історичних умовах. З цієї причини виникає необхідність розгляду положень юридичної техніки, яка використовувалась у Російській імперії, та провести її систематизацію по окремих періодах.

Аналіз публікацій показує наявність значної кількості досліджень, присвячених юридичній техніці, що мають як теоретичне, так і загальнометодологічне значення: А.В. Аверина, В.К. Бабаєва, М.І. Байтіна, В.М. Баранова, І.О. Біля, Р.Б. Головкина, Т.В. Кашаніна, П.П. Керимова, В.В. Лазарева, В.С. Нерсисянца, І.І. Оніщук, Ю.С. Решетова, Ю.О. Тихомирова, І.Д. Шутак. При цьому питанням юридичної техніки нормативно-правових актів, що приймалися в різні історичні періоди, присвячувались праці Ж.О. Дзейко, А.О. Золотарьової, Б.В. Кіндюка, О.Л. Копиленка. До числа дослі-

джень, пов'язаних з розглядом юридичної техніки природоохоронних норм, необхідно вважати належною працю О.М. Краснова «Юридична техніка російського екологічного законодавства (загально-правовий аналіз)» 2008 р., у якій досліджено функції, методи та засоби юридичної техніки та її вплив на ефективність природоохоронного законодавства. У цілому питання дослідження юридичної техніки природоохоронних норм російського імперського права становлять «білу пляму» в юридичній науці, яка потребує більш детального розгляду.

Метою роботи є дослідження юридичної техніки природоохоронних норм Російського імперського законодавства.

Виклад матеріалів дослідження слід розпочати з розуміння того, що до змісту юридичної техніки входить низка правил, яку, згідно з О.Ф. Черданцевим, можна розділити на такі групи: а) зовнішнього оформлення; б) змістовні правила; в) структурні правила; г) мовні; д) логічні [1, с. 367].

Наявність цих положень дозволяє використовувати їх при дослідженні нормативно-правових актів, які приймалися в різні історичні періоди, а розгляд цього масиву інформації – здійснити періодизацію історії розвитку юридичної техніки природоохоронних актів Російського імперського законодавства і виділити такі періоди: а) правління Петра I та його наступників; б) період влади Миколи I; в) часи царювання Олександра III та Миколи II.

I. Юридична техніка природоохоронних актів, що їх прийняв Петро I та його наступники. Аналіз змісту указів Петра I показує, що в цих документах використовувався казуїстичний характер з безпосереднім способом викладу норм права. Одночасно з цим більшість нормативно-правових актів характеризувалась досить детальним викладом назви, у зміст якої включались пояснення і різні технічні питання. Наприклад, у назві Указу від 19 січня 1705 р. йдеться про рубку ліса на сані, вози, осі, полоззя й обручі, тобто до її змісту включені питання, що мають не законодавче, а технологічне значення. Аналогічним чином у назві Указу від 17 червня 1719 р. перераховуються дії, пов'язані одна з однією, у вигляді заборони рубок, охорони лісів, покарання за які мусять викладатися в тексті документа (табл. 1).

Як указує І.Д. Шутак, структурні правила пов'язані з тим, що структура нормативно-право-

Таблиця 1

Природоохоронні акти Російського імперського законодавства

№ акта	Дата прийняття	Назва нормативно-правового акта
Часи царювання Петра I		
1845	30 березня 1701р.	Про нерозчищення лісів під пашню і сінні покоси за 30 верст від річки зручних к огонці лісу
1846	2 квітня 1701р.	Про невідпуск за моря бобрового пуху
1950	19 листопада 1703р.	Про опис лісів у всіх містах і повітах від великих рік у бік по 50, а від малих на 20 верст
2017	19 січня 1705р.	Про рубку лісу на сані, вози, осі, полоззя й обручі без особливого дозволу
2607	20 листопада 1712р.	Про заборону рубити товстий сосновий ліс у повітах Новгородському, Староруському, Луцькому і Торопецькому та про покарання неслухняних щодо цього указу
2760	22 квітня 1714р.	Про ловлю лосів
-	1 липня 1719р.	Про заборону забруднювати Неву й інші ріки нечистотами, про вміст бечевника, про починку мостів і виконання пожежної повинності
-	11 грудня 1719р.	Про ловлю риби без відкупу
3584	18 травня 1720р.	Про невідпуск за море лосиних і інших шкір, вироблених і невироблених, які потрібні для шиття солдатської амуніції
Часи царювання Анни Іоаннівни		
-	1731 р.	Про невилос лосів
6027	20 квітня 1732 р.	Про вирощування і посів корабельних лісів (18 пунктів)
6826	21 жовтня 1735 р.	Про відвід зручних казенних земель для посіву лісів і про обов'язки приватних власників сіяти ліса в їхніх дачах
7124	16 грудня 1736 р.	Про вилов різних звірів для придворних звіринців
Катерини II		
-	1773 р.	Про заборону охоти на лосів
11876	17 липня 1762 р.	Про невилос и нестріляння жодному звірів і птахів з 1 березня по 29 червня
Миколи I		
366	24 травня 1826 р.	Про переведення з міст установ, що сморід і нечистоти виробляють
453	12 липня 1826 р.	Про Черкаські ліси, що належать Військовим поселенням
995	29 березня 1827 р.	Про непровадження Лісним чиновникам слідства про пожежі, що трапляються в казенних лісах, без Членів Земської Поліції
3058	1 серпня 1829 р.	Про доручення введення Карантинних пікетів по Дністру, Пруту і Дунаю

вого акта має включати в себе вступ, основну, заключну частини [2]. Розгляд законодавства Петра I та його наступників показує, що ця вимога не була реалізована в їхньому змісті, до якого ввійшла лише основна частина акта, на початку якої застосовувалась формула «великий государь указал», після чого викладались основні положення акта. Наприклад, в Указі від 30 березня 1701 р. викладаються заборони з розчищення лісів, розташованих на відстані 30 верст від рік, по яких можна сплавити ліс. У другому Указі, від 19 січня 1705 р., текст починається з викладу заборон на рубку заповідного лісу з використанням на виготовлення саней, возів, осей, полозів і обручів. Таким чином, до тексту документа включені питання, що мають не законодавче, а виробниче значення.

До числа правил юридичної техніки належать правила законності. Це пов'язано з тим, що будь-який нормативний акт мусить відповідати загальноприйнятим нормам і не суперечити іншим нормативно-правовим актам. Виходячи з такої

позиції, укази Петра I суперечили багатьом законодавчим актам, що діяли на той період, і з цієї точки зору цей період був прикладом жорсткої, деспотичної форми абсолютизму.

Згідно з Указом від 14 листопада 1721 р., власники лісів мусять повідомляти владу про знаходження щоглового дерева, за що встановлювались премії спочатку по 2 руб. за дерево, а потім по 3 руб. Таким чином, цей указ нехтував правами приватної власності з причини того, що за ненадання такої інформації встановлювались штрафні санкції. З метою ознайомлення населення, цар наказав читати всі свої укази в церквах у неділю, щоби люди не могли скаржитися про незнання їхніх положень.

В юридичній техніці важливе місце посідають змістовні правила, які дозволяють співвіднести виконання юридичних дій з реальною обстановкою, що склалася в конкретний історичний період. З цієї точки зору укази імператора були спрямовані на: вирішення проблем, пов'язаних із

забезпеченням сировиною армії і флоту, заборону на мисливство деяких видів тварин, птахів, риб, додержання санітарно-епідеміологічних правил. Так, Указ «О ловле лосей» від 22 квітня 1714 р. вводив заборону на відстріл цих тварин, але дозволялося їх ловити і живими передавати за окрему плату обер-комендантам (т. 4, № 2760). У разі порушення цього Указу передбачався штраф у розмірі 5 руб. за кожного приведенного лося, а в разі їх відстрілу «будет взят штраф большой», тобто розмір його не був зазначений. Змістовні правила можна дослідити на прикладі Указу «О ловле рыбы без откупа» від 11 грудня 1719 р., який був спрямований на обмеження рибної ловлі та встановлював заборону на неї в окремі періоди лову (табл. 1). В цілому як вказує Г.І. Редько, Петро I вважав мисливство справою холопів та завжди вказував, що замість цього треба займатись війською та вести бойові дії з шведами [3, с. 126].

З метою вирішення завдань з охорони лосів, Катерина II 1773 р. прийняла Указ «О запрете отстрела и ловли лосей на территории Российской империи», який у будь-який час стосувався всього населення держави без урахування класового стану. Завданням цього документа було відновлення популяції лосів, яка різко знизилась на території імперії, при цьому в Західній Європі цей вид тварин повністю зник і лосі залишились лише в зоопарках.

Наступною вимогою юридичної техніки є *структурні правила*, які відображають побудову документа, що мусить бути підпорядкована певним правилам шляхом поділу акта на частини, розділи, статті, пункти, параграфи, підпункти, абзаци. Розгляд природоохоронних актів, що їх прийняв Петро I, показує, що в більшості випадків вони становлять собою єдиний масив без розділу його на частини. Наприклад, Указ від 18 травня 1720 р. надавав загальний текст, що містив міри відповідальності. Згідно з нормативно-правовим актом, за кордон могли продаватися лосині та оленячі шкури, які залишились після задоволення потреб армії. На такі дії був потрібний дозвіл Військової колегії або її Головного комісаріату, а за порушення положень цього акта встановлювались покарання у вигляді штрафів. У більшості законодавчих актів у сфері охорони природи, що їх прийняв Петро I та його наступники, застосовується казуїстичний спосіб викладу норм права, згідно з яким дії, що моделюються, їхні умови і наслідки викладаються не узагальнено, а шляхом позначення їхніх індивідуальних ознак, перерахування тих або інших випадків (казусів). Указ від 1 липня 1719 р. описує ситуацію стосовно того, що населенню Санкт-Петербурзької губернії забороняється Неву й інші річки забруднювати нечистотами: «Если кто осквернит Неву отбросами или другими нечистотами, тот будет приговорен к избиению кнутом или к ссылке в Сибирь». При цьому в часи правління Анни Іоаннів-

ни 20 квітня 1732 р. був прийнятий Указ, що мав досить складну побудову і складався з 18 пунктів. У тексті документа була відсутня преамбула і виклад змісту починався з основної частини, в якій указувалося на обов'язок Адміралтейської колегії провадити посадку дубових і інших видів дерев, необхідних для спорудження кораблів. У структурі документів з метою недопущення поширення цього явища міститься пункт, у якому регламентуються міри захисту від пожеж шляхом утворення каналів і спеціальних смуг.

Язикові правила пов'язані з тим, що нормативно-правовий акт є засобом регулювання поведінки людей, звертається не до почуттів людини, а дає припис певного виду поведінки. Ця категорія становить собою мову державної влади з владним і офіційним характером, що передбачає необхідність суворого виконання. Сюди входять вимоги ясності, що становлять собою розуміння, простоту для тих осіб, на поведінку яких цей документ поширюється. Указ Катерини II від 16 липня 1763 р. написаний зрозумілою для населення мовою з використанням формули «Императорское Величество Государыня Высочайше Повелела...». Далі в тексті документа містилась заборона на полювання в період з 1 березня по 29 червня на птахів і звірів з використанням сіток, петель, ям, мисливських собак. Дія цього Указу не поширювалась на хижих звірів – ведмедів, вовків, лисиць, а також таких птахів, як шуліки, яструби, ворони, галки, горобці, а за порушення цих положень встановлювались штрафи розміром від 5 до 15 руб. у залежності від видів звірів і птахів.

Розгляд нормативно-правових актів, що їх прийняв Петро I та його наступники, показує наявність двох характерних особливостей: а) написання документів зрозумілою для населення мовою; б) перерахування дій, що часто суперечать одна одній.

1731 р. у часи правління Анни Іоаннівни був прийнятий Указ «О неловлении лосей», згідно з яким терміни полювання на лосів були обмежені на всій європейській частині Російської імперії, заборонявся продаж лосиних шкур, а також полювання на молодих лосів, за що встановлювались покарання у вигляді штрафів. При цьому дія цього Указу не поширювалась на військових, які мали право необмеженого полювання на цих звірів без отримання спеціальних дозволів.

Нормативно-правові акти, прийняті в той історичний період, базувались на правилах логіки, які давали можливість систематизації змісту матеріалу. Наприклад, Указ від 16 грудня 1736 р., прийнятий в часи царювання Анни Іоаннівни, вирішував проблему створення звіринців у Санкт-Петербурзі й Москві, в які мали привозити лосів, оленів, зубрів, диких биків, кіз. В акті містилась вимога ловити в усіх губерніях і провінціях Російської ім-

перію таких звірів і доставляти в Санкт-Петербург і Москву. Документ містить логічну схему вирішення цього завдання, а саме місцева влада зобов'язується: а) організувати ловлю цих звірів; б) збирати їх в певних місцях; в) доставляти в Москву і Санкт-Петербург; г) передавати від губернських посадових осіб у звіринці, чиновникам, що займаються створенням звіринців. З точки зору сьогоденної науки необхідно відзначити важливість цього документа, який приймався з метою збереження цінних видів тварин і подальшого зростання їх популяції в умовах зоологічних парків.

З точки зору змістовних правил нормативно-правовий акт був спрямований на збереження деяких представників тваринного світу, хоч він не поширювався на представників хижих порід. До цього слід додати, що Указ забороняв проведення полювання на відстані 15 км від Москви в будь-який час року будь-якими засобами, що було своєрідним продовженням заборон, які встановив цар Олексій Михайлович і Петро I на охоту в лісах навколо Москви. Цей нормативно-правовий акт мав структуру єдиного документа без поділу на глави і частини і виділення окремим пунктом санкції за порушення цих положень. Мова документа була зрозумілою для більшості населення, відзначалася точністю, ясністю, доступністю. Логічна схема викладу положень Указу складалася з таких блоків: 1) перерахування видів звірів і птахів; 2) заборона на використання деяких засобів ловлі; 3) терміни охоти; 4) заборона проведення полювання на відстані 15 км від Москви.

II. Нормативно-правові акти періоду правління Миколи I відзначаються більш високим рівнем юридичної техніки з причини того, що мають певну ієрархічну побудову, преамбулу, основну частину та заключні положення. Наприклад, 24 травня 1826 р. був прийнятий Указ «О переведении из городов заведений, смрад и нечистоту производящих». Текст документа починається з преамбули, в якій вказуються завдання, що треба вирішити за допомогою прийняття цього документа, та перераховуються інші акти, на підставі яких був підготовлений цей акт. До їх числа належить Циркуляр Міністерства поліції від 18 жовтня 1818 р., в якому вказується про шкідливий вплив низки підприємств на стан повітря та здоров'я населення в населених пунктах. В основній частині встановлюється термін 10 років на те, щоб з міст були переведені підприємства та установи, внаслідок діяльності яких формувались нечистоти та шкідливі відходи. За невиконання положень цього Указу такі підприємства підлягали закриттю. У заключних положеннях вказується, що Указ вводиться в дію на підставі рішення Комітету, яке особисто затвердив імператор Микола I.

До змістовних правил юридичної техніки необхідно вважати належним вирішення соціаль-

ного завдання з покращення стану природного середовища в великих містах Російської імперії шляхом поступового виводу з їхньої території підприємств, що негативно впливають на стан навколишнього середовища.

Логічна схема реалізації цього законодавчого акта становить собою таку послідовність: а) встановлення небезпечних підприємств; б) виведення за межі міст; в) закриття підприємств, які не були переведені. Недоліком юридичної техніки цього нормативно-правового акта є відсутність поділу змісту на частини, розділи та окремі глави.

Рівень тодішньої юридичної техніки можна дослідити на прикладі Положення від 12 липня 1826 р. «О Черкасских лесах, принадлежащих Военным поселениям», які знаходились на території нинішньої України.

Цей акт складався з вступу, в якому вказувалось, що Черкаські ліси, які знаходяться в Київській губернії, були надані військовим поселенням для задоволення їхніх потреб у деревині. У тексті знайшли відображення принципи заощадливого використання лісового фонду, що доводиться наявністю вказівок стосовно обсягів рубок, які не можуть перевищувати приросту лісів за період року. У вступній частині вказувалось про необхідність створення органів управління за встановленими штатами та лісової охорони, на яку покладався захист лісів від незаконних рубок. Основна частина складалася з 14 глав, 414 параграфів, присвячених питанням: управління лісами, що вважалося обов'язком форстмейстерів, лісівників, лісових сторожів, штатного розкладу, мір відповідальності, боротьби з пожежами, порядку збору інформації про стан лісів, способу рубок, зберігання і передачі лісних матеріалів. У заключній частині вказується про затвердження цього положення особисто імператором та необхідність виконання його положень всіма посадовими особами.

Змістовні правила пов'язані з вирішенням завдання із збереження, охорони та створення ефективної системи управління Черкаськими лісами з метою забезпечення потреб військових поселень. До цієї групи правил юридичної техніки належать однорідність правового регулювання, яка пов'язана з тим, що цей документ повністю присвячений проблемі збереження Черкаських лісів. Детальність розгляду положень документа показує дотримання такої вимоги юридичної техніки, як повнота правового регулювання, що доводиться викладом порядку управління, збереження лісоматеріалу, захисту лісів від незаконних рубок, пожеж, порядку накладання штрафних санкцій на порушників цього положення. З точки зору юридичної техніки недоліком документа є відсутність з'ясування спеціальних термінів, таких як «лісосіка», «правильні рубки», «порча дерев», «спалювання і випалювання лісу», «обме-

ження рубок», при цьому не вказуються масштаби цих заходів і види дерев.

Логічна схема викладу матеріалу може бути подана у вигляді: 1) загальний порядок управління; 2) спеціальне управління; 3) органи управління; 4) порядок охорони лісів; 5) заходи боротьби з незаконними рубками, пожежами; 6) контроль за станом лісів; 7) штрафні санкції за незаконні рубки.

Важливим елементом юридичної техніки є перелік завдань, перерахованих у нормативно-правовому акті, та міри відповідальності за порушення цих положень. Як покарання використовувались штрафи розміром 2 руб. за кожне зрублене чи пошкоджене дерево товщиною 3-4 вершки (до 20 см); 4 руб. – при їх товщині від 4 до 6 вершків (до 28 см), у разі якщо товщина дерева перевищує 6 вершків, штрафна санкція становила 6 руб. Згідно з § 137, у разі затримання в лісі людей, які незаконно полюють, у них конфіскується зброя та мисливські припаси, а при повторному затриманні встановлювався штраф розміром 5 руб. з одночасною конфіскацією зброї та мисливських припасів. Інтерес становить § 138, згідно з яким у разі відсутності в затриманій особі можливості заплатити штраф встановлюється покарання у вигляді примусових робіт у лісі, виходячи із заробітної плати кінного робітника 50 коп., а без коня 20 коп. на день. У разі затримання однієї і тієї самої особи, котра скоїла рубку повторно, розмір штрафу збільшувався в 2 рази. Інтерес викликає також § 131, у якому вказується, що співробітники лісової варти в разі затримання порушників та накладання штрафів отримують 25 % від цих сум, також 25 % видається форстмейстерові, а решта, 50 %, направляється до казни. Цілком зрозуміло, що такий підхід стимулював форстмейстерів, посадових осіб та лісову варту боротися та викривати факти незаконних рубок.

З точки зору юридичної техніки цікаво проаналізувати акт, присвячений процесуальним питанням, у якому регламентувалось проведення слідства у випадку пожеж у державних лісах, що знайшло відображення в Указі від 29 березня 1827 р. «О непроизводстве Лесным чиновникам следствий о пожарах, в казенных лесах случающихся, без Членов Земской Полиции».

Документ складався з преамбули, в якій викладалися причини та завдання цього акта, основної частини, що присвячувалась питанням взаємодії лісових чиновників та посадових осіб поліції, порядку передачі матеріалів до земського суду, та прикінцевих положень, згідно з якими документ був прийнятий на засіданні Державної Ради, його підписував голова та затверджував імператор.

З точки зору змістовних правил документ вирішував складне завдання стосовно проведення слідства пожеж у державних лісах та участі в цих діях працівників земської поліції. На додаток до

цього в документі регламентувався порядок та строки проведення слідства, а також розрахунки збитків, заподіяних цьому природному ресурсу. Структурні правила автори цього документа не виконали з причини того, що виклад матеріалу в ньому проведено у вигляді єдиного масиву без розподілу на розділи, глави та підрозділи.

Логічна схема цього нормативно-правового акта може бути подана в такому вигляді: а) виявлення факту лісової пожежі; б) складення протоколу лісовими чиновниками; в) забезпечення участі працівників земської поліції; г) проведення сумісного слідства. Інтерес викликає та обставина, що в разі встановлення незаконної рубки, яку намагались приховати шляхом підпалу лісу, окрім кримінального покарання встановлювалась необхідність сплати штрафної санкції розміром 20 руб. (табл. 1). Як вказує В.К. Матвійчук, законодавчі акти з охорони природи прийняті при Миколі I увійшли до Глави першої «Зводу законів кримінальних» 1842 р. в якому встановлювалась відповідальність за засмічення річок, каналів, криниць, незаконне полювання, самовільну порубку лісу, видобутку каміння, цінних покладів та інших речовин [4, с. 76].

Тенденцію підвищення рівня юридичної техніки можна дослідити на прикладі Указу від 1 серпня 1829 р. «О поручении введения Карантинных застав по Днистру, Прут и Дунаю». Розгляд змісту цього документа показує наявність у ньому вступної частини, в якій вказується про небезпеку розповсюдження чуми з Туреччини на територію Новоросійського краю і Бессарабії. В основній частині перед губернатором регіону поставало завдання створення карантинних пікетів уздовж кордону Валахії і Молдови, а також карантинних пікетів і карантинів для тимчасового перебування торговців, мандрівників та інших людей. У цій частині тексту містяться санкції, згідно з якими встановлюється покарання у вигляді заборон перетину кордонів між Російською імперією та князівствами Молдавії та Валахії. На додаток до цього порушники цього та інших карантинних установ у разі скоєння тяжких злочинів могли бути притягнуті до відповідальності згідно з нормами Кримінального Уложення. У заключній частині документа імператор указує про те, що всі посадові особи будуть дотримуватись положень цього Указу і це дасть змогу подолати епідемію хвороби, та про необхідність ужиття ними інших заходів, які можуть допомогти вирішити це завдання.

Згідно із змістовними правилами, цей документ був спрямований на вирішення важливого соціального завдання, яке склалося в той історичний період, – захист населення на півдні України від епідемії чуми. Цей документ має систематизований характер з причини того, що складається з 5 пунктів.

Логічна схема акта може бути подана в такому вигляді: а) створення карантинних пікетів; б) затримка осіб, які перетинають кордон; в) розміщення цих осіб у карантинах; г) перебування в них; д) надання дозволу на подальше пересування.

З точки зору мовних правил в акті застосовуються зрозумілі для населення терміни: «карантин», «державний кордон», «кур'єри», «фельд'єгеря», «чума», «порушники карантинних установ». Як вказує Б.О. Молчанов, тодішнє законодавство Російської імперії передбачало систему заходів, які захищали населення від інфекційних захворювань та передбачало навіть кримінальне покарання за недонесення інформації про випадки захворювань, використання речей таких осіб, порушення карантинних кордонів [5, с. 123].

III. Цей історичний період характеризувався значним підвищенням рівня юридичної техніки, що вплинуло на зміст нормативно-правових актів, які приймалися у часи царювання Олександра III та Миколи II. Великий внесок у розвиток юридичної техніки зробили: Ф.В. Тарановський – стосовно мови, термінології, способів юридичної регламентації; О.О. Башмаков – одним із перших сформулював завдання юридичної техніки; Б.А. Кистяківський – указував на необхідність розробки принципів законодавчої техніки; Г.В. Демченко – розробив засоби створення досконалих законів; М.М. Коркунов – робив акценти на необхідності дослідження історії виникнення кожного конкретного закону. Також значний суспільний резонанс мали праці І.О. Коле, Р.Г. Маєра, С.А. Муромцева, П.І. Новгородцева, Б.М. Чичерина. Як вказує А.С. Лукомська, природоохоронне законодавство даного історичного періоду ґрунтувалось на «Статуті про покарання, що накладаються мировими суддями» 1864 р. в яких встановлювалась відповідальність за порушення правил полювання, рибальства, видобутку корисних копалин, забруднення водойм [6, с. 141].

Питання юридичної техніки доцільно розглянути на прикладі «Правил про полювання», що їх прийняла Державна Рада на підставі подання Міністра Державного Майна та затвердив Олександр III 25 лютого 1892 р. Як вказує відомий фахівець з історії мисливства М.І. Кутепов, цей документ використовувався до часів Жовтневого перевороту, а пізніше його положення вплинули на зміст радянських актів, які регламентували полювання [7, с. 152]. Причиною підготовки «Правил про полювання» (далі: Правил 1892 р.) було різке скорочення популяції, знищення багатьох видів звірів на території Російської імперії та численні факти незаконного полювання.

Проведення селянської реформи 1861 р. призвело до різкого посилення тиску на природне середовище, яке знайшло прояв у скороченні площ лісів, масовому незаконному полюванні, яке ста-

ло джерелом отримання прибутків для багатьох верств населення.

Дослідження змістовних правил, на яких базувався цей нормативно-правовий акт, показує, що відносини, які знайшли відображення в цьому документі, мають вольовий характер, піддаються зовнішньому контролю, допускають можливість застосування державного примусу і виражають інтереси суспільного розвитку. Цю особливість можна простежити на прикладі п. 10, згідно з яким Міністру Державного Майна надавалось право видавати безплатно особливі дозволи на охоту на будь-яких звірів, крім зубрів, і на ловлю різних видів тварин для акліматизації чи для передачі в зоопарки. Державний контроль за додержанням правил згідно з п. 27 покладался на поліцію, співробітників лісового відомства, державної лісової охорони, корпусу лісничих і на лісових сторожів. Застосування державного примусу можна простежити на прикладі п. 32, в якому вказується, що знайдена у винних осіб дичина негайно передається її володільцеві, а в разі якщо невідомо місце її добичі, підлягає продажу чи знищенню згідно з рішенням, яке прийме начальник поліції. Вираження інтересів суспільного розвитку знайшло відбиток у п. 3, в якому вказується, що на території Російської імперії забороняється охота без іменного мисливського посвідчення, яке видав орган державної влади. Прийняття цього документу, як вказує В.Є. Борейко, пов'язано з тим, що в кінці XIX століття Україна назавжди втратила ще два чудових виду тварин: до 1870 р. сайгаки і до 1880 року – тарпана, а також тривало винищення інших птахів і звірів [8, с. 146].

З точки зору юридичної техніки Правила 1892 р. регулюють однорідні суспільні відносини, пов'язані з процесом видачі документів на право полювання, контролем за ним, застосуванням штрафних санкцій за порушення цих положень. Цей нормативно-правовий акт не повністю відповідає такому правилу юридичної техніки, як повнота правового регулювання, з причини того, що не передбачає компенсації збитку, заподіяного тваринному світу внаслідок незаконного полювання. Розгляд цієї вимоги з точки зору сьогодення показує, що правила ґрунтувались на доктрині хижацького ставлення до представників тваринного світу. Доказом чого є наявність п. 19, у якому регламентується дозвіл на знищення хижих тварин і птахів, їхніх пташенят, гнізд, бродячих собак і котів. При цьому губернатори мали право видавати дозволи мисливцям і посадовим особам лісової охорони на застосування отрути з метою знищення хижих звірів.

Наступна група правил юридичної техніки належить до логічної побудови акта, на підставі якої може бути подана така схема документа: а) регіон, у якому проводиться полювання; б) порядок отримання

мання дозволу; в) внесення платні за отримання посвідчення; г) регламентація місць полювання; д) види тварин, на які встановлюються заборони; е) терміни полювання в залежності від видів тварин і птахів.

Недоліком юридичної техніки є відсутність пунктів, у яких викладається зміст та з'ясування термінів документа. Навіть з точки зору сьогодення складно зрозуміти різницю між функціями мисливців: «доїзжаючі», «борзятники», «псарі», «єгеря», а також понять – «тенета», «шатри», «силки».

Важливою вимогою юридичної техніки є узгодженість частин правового документа, яку можна простежити на такому прикладі. У першій частині Правил 1892 р. регламентуються терміни, в які встановлюються заборони на полювання, наприклад на самців лосів з 1 січня по 15 серпня. При цьому п. 31 указує, що при розшуку обвинуваченого в порушенні Правил 1892 р., який зник з місця порушення, лісова варта і мисливські сторожа мають право вимагати сприяння поліції. При розгляді структурних правил юридичної техніки необхідно відмітити, що документ містить вступ, у якому викладається процедура прийняття правил, дати прийняття і вводу їх у дію. В основній частині, яка складається з двох розділів і 35 пунктів, викладається перелік губерній, де діють ці правила, права й обов'язки мисливців, терміни полювання, міри відповідальності за порушення Правил 1892 р., а також порядок контролю за їх виконанням. У цій частині документа в п. 6 вказується, що мисливські посвідчення не видаються особам, які: а) перебувають під наглядом поліції; б) засуджені за порушення Правил 1892 р.; в) пошкодили чи вкрали чужий ліс до набрання чинності рішенням суду.

Становить інтерес юридична техніка при викладі міри відповідальності за порушення правил, які побудовані на принципі встановлення розміру штрафів у залежності від виду цінності вбитого звіря. Отже, за вбивство зубра на винних осіб покладался штраф розміром 50 руб. за кожного убитого звіря. Згідно з цим актом, за самовільне полювання на чужій землі винні особи мусили заплатити штраф, який коливався від 5 до 25 руб., а за такі дії в парках чи звіринцях штраф збільшувався до 50 руб. Згідно з п. 4, за полювання з чужим мисливським посвідченням або за полювання на не ту породу дичини, яка вказана в документі, а також полювання в недозволеній час, забороненими способами та в заборонених місцях на винних осіб накладался штраф розміром від 10 до 100 руб. з одночасною конфіскацією зброї та мисливського приладдя. У разі вбивства самки лося, оленя і дикої кози чи телят цих порід, винні особи платили штраф розміром 50 руб. за кожну самку лося чи оленя, по 25 руб. за кожну самку дикої кози і за кожного теля названих порід. Згідно з п.

8, у разі повторення таких дій розмір штрафних санкцій може бути збільшений удвічі з одночасною конфіскацією зброї, мисливського приладдя, інших засобів полювання. Як вказує Е.Д. Макеева, функції контролю за виконанням правил полювання було покладено на поліцію, посадових осіб лісового відомства, лісову сторожу, лісових, польових і мисливських охоронників [9, с. 8].

Результати теоретичних досліджень у сфері юридичної техніки знайшли відображення в проекті Кримінального Уложення, робота над яким почалась у 1879 р. У склад Редакційної комісії, створеної в жовтні 1881 р., ввійшли видатні вчені, професора Петербурзького університету М. С. Таганцев, І. Я. Фойницький, професора Александровської військово-юридичної академії М. А. Неклюдов, В. К. Случевський, а також видатний адвокат і вчений В. Д. Спасович. Як вказує Ф.Ф. Дудирев, незважаючи на важливість цього законодавчого акту багаторічна праця над його змістом не була доведена до свого завершення і документ повністю не вступив в законну силу [10, с. 197].

З точки зору змістовних правил необхідно зазначити, що метою прийняття документа було правове регулювання питань полювання на території Російської імперії. За своєю структурою документ складався з 37 глав і 687 статей, включав у себе вступ, основну частину та прикінцеві положення.

З точки зору правил соціальної адекватності документ приймався з метою протидії процесу збільшення кількості злочинів в умовах нових соціально-політичних обставин, які склались у тодішній дореволюційній Росії.

Згідно з даними Є. Л. Поцелуєва, у дореволюційний період найбільша питома вага припадала на злочини проти власності – 35,5 %, проти майна й доходів скарбниці, серед яких основне місце посідали рубки лісу – 30 %, порушення громадського правопорядку – 12 %, злочини проти особистості – 11 %, проти порядку управління, неплатежі податків і зборів – 5 % [11, с. 186]. Правила повноти правового регулювання знайшли відбиття в Уложенні шляхом включення норм, пов'язаних з охороною природних об'єктів, до яких належали ліс, вода, флора і фауна. Значний обсяг правовідносин, що знайшов відбиття в Уложенні, привів до того, що автори документа виклали природоохоронні норми в главі ІХ, у яку ввійшла одна стаття, і главі ХІ, що складається з 15 статей (табл. 2).

З метою проведення порівняльного аналізу цих глав, були зроблені розрахунки кількості знаків, які входять до їх змісту, та доведено, що статті, присвячені природоохоронним нормам глави ХІ, складають 5 264 зн., а у главі ІХ цьому питанню присвячено – 355 зн., тобто глава ХІ майже в 14,8 разу більша за своїм обсягом у порівнянні

Таблиця 2

Природоохоронні норми в Кримінальному Уложенні

Глава	Назва	Статті з охорони природи	Кількість зн.
IX	Про порушення постанов, що охороняють народне здоров'я	220	355
XI	Про порушення постанов, що охороняють народний добробут	243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257	5264

з главою IX. Логічна схема викладу матеріалів складається з таких пунктів: водні об'єкти, незаконне рибальство, приладдя лову, видача посвідчення на право полювання, вбивство деяких видів звірів, покупка незаконно вбитої дичини, приладдя полювання, морські котики, ліс.

Одним із важливих моментів цієї вимоги юридичної техніки є однорідність правового регулювання, пов'язана з упорядкуванням суспільних відносин. Отже, Кримінальне Уложення 1903 р. є спеціалізованим документом, який містить поняття положення про злочин і покарання, сфери дії кримінального закону, форми вини, суб'єкт злочину. З цієї точки зору у статтях, присвячених правовій охороні природи, регламентувались однорідні суспільні відносини, пов'язані з такими об'єктами.

У число правил юридичної техніки входить повнота правового регулювання, що стосується правотворчості, реалізації положень закону і застосування права. При розгляді природоохоронних норм Уложення 1903 р. необхідно відзначити факт невиконання цього правила. У нормативно-правовому акті відсутні положення, пов'язані з охороною землі, надр, повітря, заповідних об'єктів, видобутком природних копалин, заходами збереження рідких птахів і таких, що вимирають, а також тварин і рослин.

Наступною вимогою юридичної техніки є правила однакового розуміння термінів, які значно полегшують сприйняття, розуміння і виконання на практиці нормативно-правового акта.

У документі відсутня глава, що присвячена викладу термінів, при цьому більшість дефініцій були зрозумілими для населення з причини того, що їх значення містилось в опублікованих на той історичний період інших нормативно-правових актах, довідкових посібниках і термінологічних словниках.

З точки зору структурних правил Кримінальне Уложення містило вступ, у якому викладалась необхідність прийняття цього акта, основну частину, в якій описувались види злочинів і міри відповідальності, деякі процесуальні норми, і заключні положення.

Особливістю юридичної техніки документа була та обставина, що в главі I «О преступныхъ дянйяхъ и наказанйяхъ вообще» давались визначення умислу і необережності, осудності, співуча-

сті, приготування і замаху, необхідної оборони і крайньої необхідності.

Техніка викладу природоохоронних норм включає в себе виклад змісту порушень законодавства та санкцій за такі дії. Наприклад, згідно із ст. 250 винний у вбивстві зубра, чи самки лося або дикої кози, чи теля цих порід карається грошовим штрафом по 500 руб. за кожного вбитого звіря, по 50 руб. за кожен самку лося чи кожного оленя, по 25 руб. за кожен самку дикої кози чи за теля лося, оленя, дикої кози. Питання правового режиму знайшли відображення у ст. 257, згідно з якою власник лісу несе відповідальність за пасовище скота в лісу, збір лісної підстилки і в інших побічних користуваннях у разі їх заборони чинними законодавчими актами. Особлива увага приділялась охороні лісів, яким присвячувалась ст. 255, згідно з якою при проведенні незаконних рубок винні особи мусять заплатити штраф, що залежить від такс на лісоматеріали, а також компенсувати власникові ліса вартість знищених дерев.

За результатами проведеного дослідження можна зробити такі висновки.

I. Розгляд юридичної техніки природоохоронних норм нормативно-правових актів, які приймалися починаючи з періоду царювання Петра I до часів правління Миколи II, дозволяє провести їх систематизацію та виділити три періоди: а) законодавство Петра I та його наступників; б) період правління Миколи I; в) часи царювання Олександра III та Миколи II.

II. Юридична техніка природоохоронних актів, які приймалися у часи правління Петра I, характеризувалась низьким рівнем, невідповідністю структурним, мовним правилам, відсутністю порядку введення в дію та суміщенням норм кримінальної, цивільної та адміністративної відповідальності.

Такі нормативно-правові акти приймалися у більшості випадків стосовно лісів, водних об'єктів, правил полювання.

III. Період правління Миколи I характеризується підвищенням рівня юридичної техніки з причини того, що нормативно-правові акти починають відповідати структурним правилам, у них з'являється поділ на розділи, глави, підрозділи, а також викладаються правові режими та система охорони природних об'єктів.

IV. Показано, що рівень юридичної техніки значно підвищився в період царювання Олександра III та Миколи II з причини появи теоретичних досліджень дореволюційних юристів, які знайшли своє практичне відображення відповідно до змістовних, структурних, мовних, логічних правил, а також у систематизації норм юридичної відповідальності за порушення природоохоронного законодавства.

Література

1. Черданцев О.Ф. Теория государства и права. М., 1999. 432 с.
2. Шутак І. Д. Юридична техніка: доктринальні аспекти // Юридична техніка: доктринальні основи та проблеми викладання : тези доп. та повідомл. учасників наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 верес. – 1 жовт. 2015 р.). Харків: Нац. юрид. і. Ярослава Мудрого, 2015. С. 3–7
3. Редько Г. И. Петр I об охране природы и использовании природных ресурсов / Г. И. Редько, В. П. Шлапак. – К. : Либідь, 1993. – 171 с.
4. Матвійчук В.К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища: проблеми законодавства, теорії та практики: дис... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / В.К. Матвійчук; НАН України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2008. – 511 с.
5. Молчанов В.А. Природоохранное законодательство России (XVIII – начало XX вв.). Монография. – Архангельск: Изд-во Поморского государственного университета им. М.В. Ломоносова, 2000. – 200с.
6. Лукомська А.С. Генезис законодательства об ответственности за экологические преступления до 1917 года. Вестник ВГУ. Серия: Право. № 4, 2016. с. 137-142.
7. Кутепов Н.П. Великокняжеская и царская охота на Руси с X по XVI век. Исторический очерк Н. Кутепова. – 2-е изд. Т.1. – СПб., 1896. – 212 с.
8. Борейко В. Є. История охраны природы Украины X век / В. Є. Борейко. – К. : Киевский эколого-культурный центр, 2001. – 542 с.
9. Макеева Е.Д. Становление и развитие природоохранной политики Российского государства. Изв. Саратов. ун-та. Нов. сер. Сер. История. Международные отношения. 2016. Т. 16, № 1. с. 5-10.
10. Дудырев Ф.Ф. Разработка и принятие Уголовного Уложения 1903 г. Актуальные проблемы экономики и права. 2009. № 4. с. 193 – 198.
11. Поцелуев Є. Л. Уголовное уложение 22 марта 1903 г.: причины принятия и история создания // Известия вузов. Правоведение. – 2003. – № 3. – с. 188.

Анотація

Патлячук О. В. Юридична техніка природоохоронних норм Російського імперського законодавства. – Стаття.

У статті розглянуто основні етапи розвитку юридичної техніки природоохоронних актів, прийнятих у Російській імперії в період з 1700-го по 1917 р.: а) часи царювання Петра I та його наступників; б) законо-

давство Миколи I; в) нормативно-правові акти часів правління Олександра III та Миколи II. Показано, що юридична техніка петровського законодавства носила примітивний характер, а більшість актів мали характер виконавчо-розпорядчих документів. У період царювання Миколи I відбулось зростання рівня юридичної техніки включенням до змісту актів вступу, основної частини та перехідних положень. Період царювання Олександра III та Миколи II характеризувався достатньо високим рівнем юридичної техніки та наявністю в їхньому змісті термінології, додержанням правил логіки, структури, мовних правил.

Ключові слова: юридична техніка, Російська імперія, охорона природи, Указ, правила юридичної техніки, нормативно-правовий акт, міри відповідальності.

Аннотация

Патлячук А. В. Юридическая техника природоохранных норм Российского имперского законодательства. – Статья.

В статье рассмотрены основные этапы развития юридической техники природоохранных актов, принятых в Российской империи в период с 1700 по 1917 г.: а) времена царствования Петра I и его преемников; б) законодательство Николая I; в) нормативно-правовые акты времена правления Александра III и Николая II. Показано, что юридическая техника петровского законодательства носила примитивный характер, а большинство актов носили характер исполнительно-распорядительных документов. В период царствования Николая I произошел рост уровня юридической техники включением к содержанию актов введения, основной части и переходных положений. Период царствования Александра III и Николая II характеризовался достаточно высоким уровнем юридической техники и наличием в их содержании терминологии, соблюдением правил логики, структуры, языковых правил.

Ключевые слова: юридическая техника, Российская империя, охрана природы, Указ, правила юридической техники, нормативно-правовой акт, меры ответственности.

Summary

Patlachuk O. V. Legal technique of environmental standards of the Russian imperial legislation. – Article.

The article deals with the main stages of the development of legal techniques of environmental acts adopted in the Russian Empire in the period from 1700 to 1917: a) the reign of Peter I and his successors; b) the legislation of Nicholas I; c) regulations of the reign of Alexander III and Nicholas II. It is shown that the legal technique of Peter's law was primitive, and most of the acts were of the nature of executive documents. During the reign of Nicholas I, there was an increase in the level of legal technology by including in the content of the acts of introduction, main body and transitional provisions. The reign of Alexander III and Nicholas II was characterized by a sufficiently high level of legal technology and the presence in their content of terminology, adherence to rules of logic, structure, linguistic rules.

Key words: legal technique, Russian empire, nature protection, Decree, rules of legal technique, regulatory act, measures of responsibility.